

PATRIMONIUM

СТУДІЇ З РАННЬОМОДЕРНОЇ
ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ
ЄВРОПИ

ТОМ

I

Laurus Historia Iagellonica

PATRIMONIUM:

СТУДІЇ З РАННЬОМОДЕРНОЇ ІСТОРІЇ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ. – Т.І: РАННЬОМОДЕРНА ЛЮДИНА: ПРОСТІР – ВЛАДА – ПРАВО XVI–XVIII СТ. / ЗА РЕД. В.МИХАЙЛОВСЬКОГО, Я.СТОЛІЦЬКОГО. – К.: LAURUS; КРАКІВ: HISTORIA IAGELLONICA, 2015. – 408 с.

Перший том нового видання з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи складають ґрунтовні наукові дослідження, об'єднані доволі широкою тематикою. Постає ці праці як підсумок проведення 12–13 вересня 2013 р. в Київському університеті імені Б.Грінченка тематичної міжнародної конференції. Завдяки тісній співпраці з Ягеллонським університетом її організаторам удалося залучити до наукової дискусії провідних фахівців із ранньомодерної доби з наукових осередків п'яти українських і трьох польських міст. Об'єднавши праці істориків у постконференційному збірнику, його укладачі належним чином показали читачеві різноманітні аспекти й погляди на цілу низку проблем ранньомодерної історії у просторі Центрально-Східної Європи. Узнявши за основу змістову складову, уміщені статті пропонуємо розподілити на декілька тематичних груп: праці з історії парламентаризму, правових норм, міської та козацької тематик, питань двору. Частина матеріалів виходять поза межі цієї умовної схеми, але це дає змогу заглибитися в інші сфери життя й діяльності ранньомодерної людини. У цьому огляді вважаємо за доцільне спиратися на запропоновану укладачами структуру.

У збірнику представлено п'ять публікацій, що стосуються *історії парламентаризму*. Київський дослідник Віталій Михайловський («Результативність сеймиків для Подільського воеводства у 1493–1526 рр. за матеріалами Коронної метрики», с.11–30) уперше в історіографії зробив спробу показати практичне значення роботи сейму для конкретного воеводства. Чітко подано тлумачення критеріїв відбору аналізованих документів і ключові засади роботи з ними; заразом відзначено наявність відносно невеликого масиву документальної спадщини для обраної тематики. Серед причин такого явища наводяться аргументи на користь тези про нерегулярну присутність подільських послів на сеймах. Саме тому В.Михайловський зупинився насамперед на розгляді представництва від воеводства. На основі джерелознавчих пошуків йому вдалося відтворити перелік сенаторів, земських послів та поборців (збирачів) податків, присутніх на сеймах, а також подати відомості про їх соціальну належність і суспільний статус. Важливою стала спроба автора продемонструвати ефективність сеймової діяльності для Подільського воеводства через підрахунки та аналіз дотичного документального масиву. Загальні результати зведено в таблиці з кількісними показниками документації, а поза тим на

основі тематичної ознаки подано класифікацію документів, які дозволяють з'ясувати коло найчастіше вирішуваних під час сеймів проблем. У результаті В. Михайловський дійшов висновку, що найчисельнішу групу становили документи для шляхетського стану, в яких ключовими були питання майнових прав, власності. Змістовий аналіз джерельних матеріалів пролив світло на ключові пріоритети тогочасного соціуму. Безумовно, дослідження цінне не лише для історії Подільського воєводства, але й загалом для отримання більш широкої картини з життя ранньомодерного суспільства.

У статті львівського історика Олексія Вінниченка («Депутатські сеймики Белзького і Руського воєводств в останній чверті XVI – першій половині XVII ст.: організація та невиборчі функції», с.169–188) наголошується на докладній регламентації щодо діяльності цього типу шляхетських зібрань у тогочасних сеймових постановах. Особливу увагу привертає визначення автором ключових засад функціонування депутатських сеймиків. Ідеться про усталений час і регулярність їх проведення, тенденції формуванні складу учасників та аналіз процедури. При цьому саме сталість проведення сеймових зібрань, на думку О.Вінниченка, відіграла провідну роль в їх еволюції. Дослідник виокремлює й наголошує на важливості ролі маршалка, на котрого одночасно покладалося декілька функцій – регулятивна, репрезентативна, виконавча. Ключовими критеріями претендента на цю посаду мали бути авторитет серед шляхти та управлінські вміння. Попри те, що провідне завдання депутатських зібрань полягало в обранні судді-депутата до Коронного трибуналу, до їх компетенції належало питання доведення шляхетства. Дослідник знайомить читача із загальними засадами перебігу такого роду правочинів. При цьому наголошує на відсутності відомостей про доведення шляхетства на деяких сеймиках досліджуваних воєводств, аргументуючи це припущенням про наявність тут незначної частки дрібної шляхти. Підкреслюючи факт регулярності та присутності на сеймиках чималої кількості зем'ян, автор переконливо вказує на тенденції використання цього типу зібрань вищою владою Речі Посполитої для розв'язання різноманітних державних справ (найчастіше йшлося про ухвалення та збирання податків). Зі свого боку шляхта використовувала сеймики для вирішення питань, пов'язаних із місцевим самоврядуванням. Автор виокремлює причини зривання й безрезультативності депутатських зібрань, куди він відносить жорстку конкуренцію між кандидатами на депутатський уряд, бурхливе обговорення справ або ж втручання приватних інтересів. Окремим пунктом дослідник розглядає питання щодо документації як результату діяльності зібрань. Текст доповнено таблицею з ключовими відомостями про перебіг белзьких, вишенських, галицьких і холмських депутатських сеймиків.

Стаття представника Національного університету «Острозька академія» Петра Кулаковського («Волинський сеймик і зовнішня політика Речі Посполитої (1632–1648 рр.)», с.211–224) містить ґрунтовний аналіз позиції сеймика Волинського воєводства стосовно ключових напрямів зовнішньої політики Речі Посполитої впродовж 1632–1648 рр. Найбільш актуальним зовнішньополітичним вектором для окресленого воєводства було питання відносин Варшави з Османською імперією та її васалами. Автор пояснює це сподіваннями

волинської шляхти на припинення татарських нападів на регіон. Активізація відносин зі Швецією та державою Габсбургів цікавили шляхту лише в контексті необхідності підвищення сплати податків. Не було й широкої програми ставлення до Москви, а всі інтереси тут зводилися переважно до бажання стабільності на східному кордоні. Дослідник детально зупиняється на питанні турецької загрози та позиції волинської шляхти щодо її вирішення. Зокрема йдеться про укладання мирних договорів, активізацію питання оборони через козацькі повстання та походи на кордони Порти і її васалів. Порівнюючи сеймові інструкції, П.Кулаковський доходить висновку, що загроза на південному сході підштовхувала волинську шляхту до доволі обережної позиції стосовно зовнішньої політики. При цьому основний акцент робився на збиранні коштів задля забезпечення обороноздатності.

Працю краківського автора Ярослава Століцького присвячено діяльності сеймиків Київського, Брацлавського та Чернігівського воеводств другої половини XVII – початку XVIII ст., які раніше не ставали предметом досліджень у польській історіографії (с.225–240). Вибір саме цього хронологічного періоду історик пояснює тим, що з огляду на ситуацію з козацтвом функціонувати цим інституціям доводилося фактично у вигнанні – на Волині, у місті Володимирі. Спираючись на матеріали тамтешніх ґродських книг, автор знайомить читача з припущеннями стосовно процедури скликання сеймиків, періоду роботи та функцій. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує спроба реконструкції перебігу таких зібрань, також засади, ключові принципи проваджених на них виборів. Я.Століцький влучно порівнює діяльність згаданих сеймиків із тими, що відбувалися в інших воеводствах, і наголошує на відмінностях, пов'язаних зі специфікою функціонування у вигнанні. Автор намагається з'ясувати, наскільки шляхта з одного воеводства підтримувала контакти з представниками інших земель, як формулювалися інструкції для послів. Окремо розглянуто питання про вирішення під час сеймиків фінансових справ, що були доволі обмеженими через фактичну втрату шляхтою своїх володінь. Дослідник залишив відкритою для дискусії проблему, чи насправді в окреслений період сеймики діяли гірше, аніж раніше.

Об'єктом дослідження у статті краківського історика Адама Перлаковського виступає діяльність сеймику Белзького воеводства впродовж першого десятиліття правління короля Августа III (с.359–375). Актуальність обраної тематики дослідник обґрунтував недостатнім вивченням життя української шляхти в окресленому періоді. Найперше автор знайомить читача із загальними віхами політичного розвитку Белзького воеводства, наголошуючи на особливій впливовості тут роду Потоцьких, а також на позиціях Чарторийських. Особливо детально аналізується перебіг вересневого сейму 1735 р., а також тогорічна бурхлива передсеймова кампанія. Вивчаючи діяльність белзького сеймика, дослідник акцентує на вирішуваних ним військових і фінансових справах. До іншої категорії найчастіше розглянутих учасниками зібрання питань він відносить правничу діяльність, пов'язану із засадами судівництва та самою сеймовою процедурою. Історик уважає, що на першому плані стояли питання внутрішньої політики, хоча й зовнішня не опинилася на маргінесі. Так, регулярно лунали заклики до виведення чужих військ, часто вислов-

лювався спротив щодо спроб утягнути Річ Посполиту у війну з Туреччиною. А.Перлаковський робить висновок, що позиція белзької шляхти відносно зовнішньополітичної орієнтації Августа III була доволі обережною й поміркованою.

Розглянуті в дослідженнях питання *історії права* демонструють нам місце і роль юридичних норм у ранньомодерному соціумі. Львівський історик Юрій Зазуляк («Погрози та листи-погрози посполитих з Руського воєводства XVI ст.», с.31–44) головним завданням своєї статті окреслив необхідність визначення впливу листів-погроз, притаманних конфліктам у шляхетському середовищі, на практику насильства серед нижчих соціальних верств. Дослідник зупиняється на детальному огляді змістової складової трьох листів-погроз, що походять із Сяноцької землі й відображають різнобічні аспекти як насильства, так і кримінального судочинства на польсько-угорському пограниччі. Публічні погрози він розглядає як невід'ємну складову насильства серед селянства цих гірських районів. Порівнюючи внутрішню структуру документів, укладених шляхтичами та простими людьми, автор доходить висновку, що для останніх усталений формуляр не відігравав надто вагомої ролі. Попри це адресування листів-погроз від простих людей до знаті чи влади опосередковано вказує на типологічну схожість між шляхетськими й посполитими ворожнечами. Саме тому Ю.Зазуляк акцентує на необхідності провадження досліджень культури як динамічного поля культурної комунікації. Факти використання посполитими листів-погроз указують на наслідування ними шляхетських конфліктів. Дослідник робить спробу знайти відповідь на питання, чому ж судова влада вважала за потрібне записувати такого роду документи до ґродських книг? Тут він розглядає листи-погрози як указівку на практику оскарження нижчими соціальними верствами права шляхти й духівництва на писане слово, а також і документ як важливі інструменти влади.

Київська дослідниця Наталія Старченко («Ув'язнення шляхтича в контексті ставлення до правопорушення (Волинь останньої третини XVI – початку XVII ст.)», с.72–93) намагається простежити зміни у правовій культурі шляхти ранньомодерної Речі Посполитої на основі аналізу тенденцій зростання відповідальності за скоєні злочини. Джерелознавчим підґрунтям праці стали приписи II та III Литовських статутів, сеймових конституцій, матеріали ґродського й земського судів. На особливу увагу заслуговує влучне порівняння правового регулювання та реалій тогочасних судових практик. Дослідниця наводить аргументи на користь того, що ув'язнення без судового декрету в конфліктному шляхетському повсякденні трактувалося як урівняння шляхтича з простими людьми, акт зганьблення. Через аналіз статутових приписів Н.Старченко знайомить читача з тенденціями збільшення випадків, коли покаранням за здійснені злочини виступало ув'язнення. Статтю доповнено таблицею стосовно «кари вежі». Публічна кара ув'язнення, на думку дослідниці, свідчила про зміни у ставленні до злочину, який трактувався не лише приватною справою, а розглядалася і його суспільна сторона. Авторка простежує місце ув'язнення серед ухвал приятельського суду, в яких воно трактувалося як акт покори винуватця. Позбавлення волі передбачало не лише матеріальне відшкодування,

але й заспокоєння образи постраждалого. Дослідниця подає опис визначення засад ув'язнення, саму його процедуру та аналізує тенденції погіршення умов «сидіння у вежі», акцентуючи, що останнє в тогочасній судовій практиці Волині практично відсутнє. Натомість найчастіше в актах фігурує примирення як символічне відшкодування.

Львівська дослідниця Оксана Вінниченко («У правовому просторі “вірменської нації” Львова: Спадкування за заповітами: регламентація та процедура надання їм юридичної сили в XVII – першій половині XVIII ст.», с.339–358) знайомить читача з передісторією та традицією творення вірменського тестаменту, уважаючи його певним привілеєм і посилаючись на відповідні підтвердження польських королів. Доволі детально аналізуються правові підстави функціонування вірменських заповітів. Увага польських монархів до творення останніх була доволі відчутною, оскільки обумовлювалася відповідними клопотаннями представників самої вірменської громади Львова. Авторка наводить влучні порівняння між окремими засадами творення актів останньої волі вірмен та шляхтичів чи інших міських мешканців. Привертає увагу спроба дослідниці, спираючись на ґрунтовну джерельну базу, продемонструвати тенденції з дотримання вірменами норм звичаєвого права у процесах спадкування. О.Вінниченко розглядає мотиви укладення заповітів у контексті тогочасних правових практик. На основі детального аналізу джерельного матеріалу подаються відомості про практичні аспекти дотримання львівськими вірменами положення щодо обов'язкової присутності урядових і духовних осіб, а також родичів при укладанні актів останньої волі. Особливу увагу сконцентровано на публічності творення тестаментів зі всебічним погодженням останньої волі тестатора. Проаналізувавши внутрішню, доволі чітку структуру заповітів, дослідниця переконує, що недоцільно стверджувати про однотипність формуляру, оскільки кожному з документів притаманні певні індивідуальні риси. Крім цього, подається детальна характеристика процесу надання юридичної сили та завірення вірменських тестаментів, а також окремим пунктом розглядаються акти відкриття останніх. Дослідниця доходить висновку, що найважливішою рисою заповітів вірмен була змістова складова, яка обговорювалася зі спадкоємцями фактично у процесі укладення актів. Необхідність досягнення загального консенсусу, після якого документи вносилися до книг духовного суду, на думку авторки, забезпечувала заповідачів від можливого невизнання їхньої останньої волі.

Міське життя представлене дослідженнями владних інституцій та соціокультурних відносин. Київський історик Наталія Білоус («Луцькі лентвійти XVI–XVII ст.: характеристика уряду та персоналії», с.94–113) відзначає певну прогалину як в українській, так і польській історіографіях, де відсутні спеціальні ґрунтовні праці на зазначену тематику. Спираючись на матеріали луцьких ґродських книг, дослідниця дає загальний аналіз луцького лентвійтства, найраніша згадка про яке припадає на 1538 р. Н.Білоус знайомить читача з основними функціями лентвійтів та здійснює статистичні підрахунки стосовно їх соціального становища й походження. Через обмеженість джерельної інформації не до кінця з'ясованим залишилося питання обізнаності лентвійтів в міському праві та загальний рівень їхньої освіченості. Авторка наголо-

ще на тісному взаємозв'язку між війтами й лентвійтами, а також залежності останніх від зміни на посаді перших. Тісні реляції проявлялися й у тому, що певний період самі дідичні війти призначали лентвійтів із близьких людей зі свого оточення. Дослідниця простежує змінні тенденції у XVII ст., пов'язані з призначенням на лентвійтство райців попередніх каденцій або ж старших лавників. Статтю доповнює перелік луцьких лентвійтів окресленого періоду, а також публікація тестаменту одного з урядників.

Львівський дослідник Мирон Капраль («Входження в історію», або До появи історичної свідомості в українсько-руського міщанства Львова наприкінці XVI – на початку XVII ст.», с.114–126) висвітлює українсько-руське міщанство Львова крізь призму діяльності братств як інструменту збереження історичної пам'яті. Найперше автор удається до стислої характеристики становища русинів міста на тлі домінування в ньому католиків. Українці змогли виробити організаційні форми для виходу з маргіналізації лише після виникнення цехової організації в XV ст. Засноване Львівське братство дослідник вважає таким, що поєднало західну структурну форму з мирянським братством православного походження. При цьому М.Капраль не погоджується з думкою відомого фахівця Ярослава Ісаєвича, котрий уважав датою заснування братства 1586 р., стверджуючи, що це – момент проведення внутрішньої реформи. У цьому контексті автор розглядає відносини керівників братства (зокрема Юрія Рогатинця) з відомим тогочасним полемістом Іваном Вишенським, у чий полеміці відзначає боротьбу двох тенденцій усередині українського соціуму: консервативної та новаторської. Історик намагається показати Львівське братство як осередок, довкола якого поступово сформувався потужний інтелектуальний і культурний потенціал. Як окрему складову конфліктів у тогочасному Львові виділено конфесійне й національне протистояння. Проте останнє, на думку автора, не могло зламати автономію руської громади навіть за домінування поляків. Сплеск активності та ініціативності львівських міщан на загальноукраїнському тлі завершився в 1630-х рр. Таку тенденцію М.Капраль пояснює переходом інтелектуальної першості до київського митрополита Петра Могили, а також посиленням впливу шляхти у соціальному житті Речі Посполитої.

Полтавський історик Юрій Волошин («Служителі» і «работники» в домогосподарствах мешканців міста Полтави другої половини XVIII ст.», с.391–402) зосередився на різнобічному аналізі окремої мікрогрупи міського соціуму Полтави другої половини XVIII ст. Ідеться про слуг, котрі в тогочасній документації фігурували під термінами «служитель» або «работник». У цьому контексті автор наголошує на складнощях у визначенні чітких меж цієї групи, що обумовлюється як її внутрішньою строкатістю, так і термінологічними розбіжностями. Узнявши за основу документи фіскального й церковного обліку населення та здійснивши відповідні підрахунки, дослідник подає таблицю зі вказівкою на частку слуг у загальній структурі мешканців Полтави станом на 1775 р. Свої дані автор влучно зіставляє з відповідними дослідженнями, проведеними для інших міст тогочасної Центрально-Східної Європи, зокрема польських. Стаття містить таблиці з іншими детальними підрахунками. Ідеться про статевий розподіл слуг Полтави та вікову структуру, походження й число дітей в їхньому

середовищі. Актор констатує, що «служителі» або «работники» були міжстановою групою, об'єднаною за фаховою ознакою. Важлива спроба Ю.Волошина простежити засади оплати праці полтавських слуг. Тут він переконливо доводить певний дисбаланс – чоловікам платили більше, аніж жінкам. У висновках дослідник наголошує, що частка слуг у загальній структурі міського населення досліджуваного періоду коливалася в межах 17–20%, більшість їх були відносно молодими людьми, а найзначнішу частку серед них становили вихідці з самого міста й населених пунктів Полтавського полку.

Окрему тематичну частину збірника складають публікації, присвячені *козацькій тематиці* середини та другої половини XVII ст. У праці магістра Ягеллонського університету Артура Гоцинського розглянуто еволюцію поглядів коронного надвірного маршалка Адама Казановського на козацьке повстання під проводом Богдана Хмельницького (с.256–270). Маючи авторитет і вплив при дворі короля Владислава IV, можновладець підтримував ідею мирного залагодження конфлікту, вважаючи при цьому, що більш небезпечними для Речі Посполитої були татари. Дослідник наводить відомості на підтвердження виступів А.Казановського за амністію для козаків через те, що до повстання їх підштовхнуло зухвальство місцевих старост, а також умови ординації Війська Запорозького 1638 р., котра погіршила ситуацію. У цьому контексті автор намагається з'ясувати, наскільки добре маршалок володів інформацією стосовно реального становища на українських землях і причин козацьких виступів. Важлива спроба історика визначити ключові мотиви зміни поглядів можновладця, які зводяться до його прагнення утримати вплив після виборів нового короля з огляду на запеклу конкуренцію та протистояння з Єжи Оссолінським. Підтримуючи кандидатуру королевича Кароля Фердинанда, А.Казановський почав активно відстоювати ідею воєнного вирішення козацької проблеми. Хоча, як переконливо доводить дослідник, від цієї перспективи маршалок відмовився після отримання корони Яном Казимиром. Загалом пропоноване дослідження, оперте на ґрунтовну джерельну базу, дуже влучно демонструє пряму залежність політичних поглядів від зміни вищої державної влади та конкуренції між впливовими урядниками.

Краківський дослідник Пьотр Борек проаналізував опис повстання Богдана Хмельницького у праці Самуеля Твардовського «Війна домова», в якій реконструюється 12 років історії, тобто період упродовж 1648–1660 рр. (с.271–283). Зауважимо об'єктивізм та критичне вивчення джерела, написаного зі шляхетсько-католицької перспективи. П.Борек знайомить читача із загальною внутрішньою композицією твору, акцентуючи власне на повстанні Б.Хмельницького. С.Твардовський залучав як усні перекази, так і письмові джерела. Проте при репрезентації події в Україні вдавався до відбору матеріалу, що дослідник пояснює або його відсутністю, або свідомим упусканням відомостей про певні події. На думку автора публікації, С.Твардовський не надто об'єктивно подав причини повстання через власні суб'єктивні емоції й небажання знеславляти шляхтичів. Саме тому він акцентував на підпорядкуванні історичного бачення власній історіософській концепції. П.Борек зауважує негативне ставлення до козаків, що проявлялося у частому послуговуванні зневажливими

епітетами, а також в образах самого Б.Хмельницького, поданого як уособлення зла й «Божого гніву». Необхідно відзначити, що, окрім критичного аналізу, статтю влучно доповнюють окремі фрагменти твору.

Працю варшавського історика Мирослава Нагелського присвячено шведському вектору зовнішньополітичного курсу Б.Хмельницького впродовж 1648–1657 рр. (с.284–306). Найперше дослідник подає стисло характеристику загального напрямку міжнародної політики гетьмана в контексті пошуку союзників для протистояння з Річчю Посполитою. Тут детальніше йдеться про Кримське ханство та Московське царство, а також налагодження дипломатичних зв'язків зі Швецією. У цьому контексті автор намагається з'ясувати мотиви, цілі української та шведської сторін. Особливу увагу приділяє й розглядові діяльності козацьких посольств на чолі зі вправним дипломатом отцем Даніелем Афінським. Українсько-шведські домовленості розглядаються крізь призму аналізу загальної політичної ситуації у Центрально-Східній Європі, зокрема підписання Б.Хмельницьким угоди з Москвою. Слушно акцентується на особливому по-зжвавленні українсько-шведських зв'язків після нападу Карла X Густава на Річ Посполиту в 1655 р., а також послабленні шведських позицій у 1656 р. Текст вдало доповнює цитування документів, зокрема дипломатичних інструкцій. Підсумовуючи роль шведського вектора у зовнішній орієнтації Б.Хмельницького, М.Нагелський подає коротке узагальнення подальшого розвитку зв'язків уже після смерті гетьмана та вступу на посаду Івана Виговського.

Стаття Марека Вагнера з Седлецького університету, також презентуючи козацьку тематику, стосується відносин козацтва з Річчю Посполитою за правління короля Яна III Собеського (с.328–338). На основі детального вивчення рукопису йдеться про аналіз видатків зі скарбу коронного гетьмана Станіслава Яблоновського на потреби козаків під час їх участі в польсько-турецькій війні 1685–1689 рр. Найперше автор подає коротку характеристику зовнішніх ознак та внутрішньої структури самого документа. Порівнюючи, дослідник доходить узагальнення про те, що пріоритетними у фінансуванні були дипломатичні справи та потреби коронної армії. Це твердження доповнено статистичними даними, зведеними в таблиці. Крім цього, М.Вагнер знайомить читача з іншими статтями фінансових витрат – такими, як робота канцелярії, потреби козаків тощо. Автор наголошує на тому, що у виплатах ішлося не лише про готівку, але занотовано і гроші для напоїв чи закупівель різноманітного сукна. Аналіз такого роду документів дозволяє вивчати військову історію не лише річпосполитської сторони, але й козацтва наприкінці XVII ст. Зокрема можна простежити взаємовідносини, а також реконструювати персональний склад козацької старшини.

Тематику *двору* представляють праці, які охоплюють період від XVI до XVIII ст. Київський історик Ігор Тесленко («Маршалки двору князів Острозьких XVI – першої половини XVII ст.», с.60–71) вибір своєї тематики пояснює значними прогалинами в історіографії. Чітка система двірських урядів, на думку автора, почала формуватися за часів Костянтина Івановича Острозького. І.Тесленко подає коротку характеристику учасників двірської служби. Останню очолював маршалок, посаді якого приділено особливу увагу. Аналізуючи документальні свідчення, дослідникові вдалося встановити імена

деяких маршалків, котрі в окреслений період служили в Острозьких. Безумовно цінним вважаємо доповнення праці укладеними біографічними відомостями цих осіб. Навіть попри їх певну фрагментарність, зумовлену неповнотою джерельної бази, І.Тесленкові вдалося зробити ряд цікавих спостережень. Ідеться про узагальнення стосовно походження маршалків, їхньої конфесійної належності, розвитку кар'єри та взаємозв'язків з іншими залежними від Острозьких фаміліями. Крім цього, автор припускає, що найбільше цінувалися слуги, котрі повністю присвятили себе служінню своєму патрону, не мали нащадків або й навіть не були одруженими.

Представник Львова Володимир Александрович («Надвірний маляр»: Замовники-можновладці та виконавці у мистецькій практиці західноукраїнських земель XVII ст.», с.241–255) присвятив своє дослідження вивченню відомостей про майстрів західноукраїнського малярства XVII ст. Навівши три аргументованих приклади, автор критикує пропонувані в літературі інтерпретації «надвірного маляра», які характеризуються ігноруванням задокументованих фактів, а тому більше схожі на невідкріплені джерельними переказами фантазування. Сам В.Александрович зі впевненістю підкреслює наявність лише декількох зафіксованих випадків (найраніше з перших десятиліть XVII ст.) перебування поодиноких малярів у того чи іншого магната. Автор оперує конкретними документальними свідченнями, зокрема відомостями з листування князя Олександра Заславського, розповідаючи про його малярські інтереси. Певні перекази про перебування поодиноких майстрів «на службі» дослідник фіксує лише з 1640-х рр. Саме таке становище, на думку історика, мав голландець Ламберт ван Вестерфельд при коронному гетьманові Станіславові Конецпольському. Автор наголошує, що це єдиний виявлений у документах приклад. Натомість більшість джерел указують на відсутність конкретних відомостей про «надвірного маляра». Для характеристики окресленого питання у другій половині XVII ст. дослідник залучає детальний аналіз унікальних матеріалів підльвівських резиденцій короля Яна III Собеського, насамперед Жовкви, а також вивчає діяльність вихідців із них у підваршавській резиденції у Вілянові. В.Александрович доходить висновку про те, що перебування конкретних майстрів «на службі» для мистецької практики епохи насправді було явищем більш рідкісним, аніж його подано у працях істориків.

Київський дослідник Олексій Сокирко («На послугах дому»: Надвірні почти козацької старшини середини XVII–XVIII ст.», с.307–327) своїм завданням визначає необхідність різнобічного вивчення мілітарного сегмента старшинського двору, оскільки в літературі він фігурує лише як господарська структура з домінуванням економічних функцій. Аналізуючи джерельну базу, автор наголошує на її фрагментарності, особливо для XVII ст. Структуру військового сегмента старшинського двору О.Сокирко реконструював на основі окремих компутів, а статистичні відомості подав у зведених таблицях. Спираючись на джерельну базу, історик наголошує, що розмір і склад почту старшини в поході залежав від рангу та матеріальних статків. У статті пропонується умовний поділ складу старшинських почтів на дві групи: власне «курінних козаків» та слуг-челядників. На особливу увагу заслуговує спроба автора окреслити коло

обов'язків військових слуг та курінного товариства, де він аргументовано доводить хибність зведення функцій лише до служебницького чи економічного характеру, а натомість наголошує на військовій складовій. Крім цього, О.Сокирко знайомить читача з окремими аспектами соціального й майнового статусу, а також традиціями служби курінного козацтва. Підсумовуючи, доходить висновку про обопільну вигоду у взаєминах між козацькими патронами та слугами. Останні, відбуваючи службу, отримували покровительство, а також звільнення від інших податків і повинностей. Вагоме значення такого роду протекції дослідник підтверджує конкретними прикладами кар'єрних успіхів.

В окрему групу доцільно виділити частину *різнопланових* студій. У публікації Даріуша Домбровського з Бидгоща висвітлюються уявлення про галицько-волинських Романовичів у польській історіографії XVI–XVIII ст. (с.45–59). Найперше дослідник подає короткі відомості щодо ключових репрезентантів династії. Автор намагається з'ясувати, які саме джерела становили підґрунтя для тогочасних істориків, котрі писали про цих володарів, підкреслюючи часте використання й залучення відомостей із хроніки Яна Длугоша та подаючи її стислий аналіз. Значно менше згадок щодо окресленої теми можна знайти у працях Марціна Бельського, Александра Іваньїні та Станіслава Сарницького. Наголошується на тому, що польські автори не використовували відомостей Галицько-Волинського літопису. Окремою проблемою у статті стало вивчення стану та обсягу знань окремих тогочасних письменників, зокрема більш детально йдеться про уніатського єпископа Якова Сушу, у праці котрого відображено історію Холма. Спеціально йдеться про висвітлення в історіографії проблем генеалогії Романовичів, зокрема подання відомостей про кількість синів Данила Романовича та ідентифікацію чоловіка Констанції – доньки угорського короля Бели IV. Через неточності, часте переписування помилок у працях попередніх авторів Д.Домбровський закидає їм незнання Галицько-Волинського літопису, де можна було відшукати необхідну інформацію.

Варшавський історик Адріан Юсупович висвітлює сподівання річпосполитської шляхти на посольство Лева Сапеги до Москви в 1600–1601 рр. (с.127–141). Головним своїм завданням автор визначив спробу показати надії та очікування Речі Посполитої стосовно її східного сусіда на рубежі XVI–XVII ст. Спираючись на кореспонденцію Л.Сапеги з царем та опис посольства, занотований його секретарем Еліашем Пельґжимовським, дослідник знайомить читача з ідеєю створення конфедерації між Варшавою та Москвою. Найперше він описує обставини вибору нового царя – Бориса Годунова, а також ключові засади його політики в басейні Балтійського моря, зокрема налагодження відносин зі Швецією. Залучаючи цитати з джерела, подаються характеристика складу та обставини прибуття посольства до Москви. На особливу увагу заслуговує аналіз ключових пунктів пропонованого проекту союзу. Наприклад пропозиція єдиного зверхника, що викликала негативну реакцію московської сторони, необхідність спільної оборони від татар, торгівлі тощо. Наголошується на тому, що ідеї створення союзу користувалися підтримкою дрібної шляхти, яка бачила в Москві можливість нових посад та доходів, а також шанс перетворити цю православну країну на католицьку. При цьому А.Юсупович

доходить висновку, що пропонований проект був ініціативою окремої групи діячів, а король Сигізмунд III хотів лише отримати гарантії нейтралітету московської сторони у своїй боротьбі зі Швецією.

Працю львівського дослідника Миколи Крикуна («Документи Білоцерківського замку за 1644, 1645 і 1647 рр.», с.189–210) присвячено публікації джерел, які зберігалися у складі фонду «Archiwum Lubomirskich z Malej Wsi» Головного архіву давніх актів у Варшаві. Замок був адміністративним центром Білоцерківського староства у складі Київського воеводства. Автор найперше обґрунтовує цінність цих 13 документів, оскільки вони – єдиний доказ творення на цих теренах книг у замках як адміністративних центрах староств, у той час як замки із практикуванням ведення книг були центрами приватношляхетських маєтків. Крім цього з-поміж замкових книг Право- та Лівобережної України збереглася лише одна – заславська. Дослідник знайомить читача з адміністративним складом тогочасних управлінців та коротко характеризує покладені на них функції. Проаналізувавши персональний склад, автор доходить висновку про управління Білоцерківським староством представниками польської адміністрації. Окрім цього, М.Крикун наводить дані про учасників судових процесів (позивачів, відповідачів), зокрема про їх походження. Зауважує, що досліджувані документи слугують джерелом для вивчення новоселицько-насташківських зем'ян, розглядаючи при цьому специфіку місцевих топонімів. Автор висвітлює питання видової належності документів, а змістову складову розкриває в укладених для них заголовках. Усі 13 документів подано відповідно до тогочасного польського правопису. Безумовно публікацію та введення до наукового обігу такої документальної спадщини можна вважати цінним здобутком вітчизняних джерелознавчих студій.

У статті авторки з Харкова Людмили Посохової («Розширюючи обрії світу: Реальні та віртуальні подорожі студентів та викладачів православних колегіумів України XVIII ст.», с.376–390) ідеться про характер географічних знань, які здобували студенти Чернігівського, Харківського та Переяславського колегіумів у XVIII ст. Увагу зосереджено на окремих освітніх практиках, спрямованих на розширення обрію світу. Уважаючи неможливою реконструкцію географічних знань без аналізу інших закладів, дослідниця звертається до короткої характеристики практик у Києво-Могилянській колегії. На думку Л.Посохової, найбільше інформації з географії учні отримували у класах піітики та риторики. Авторка знайомить читача з особливостями здобуття відповідних знань у наступному (філософському) класі крізь призму інструкції Самуїла Миславського з переліком необхідних для вивчення підручників. У цьому контексті привертає увагу спроба з'ясувати, коли саме географія виокремилася у самостійний предмет викладання. Крім цього розглянуто питання персонального складу вчителів, хоча через брак джерел відомості про них доволі фрагментарні. На основі аналізу декількох особистих книжкових зібрань окремих викладачів дослідниця наводить аргументи на користь тези про захоплення їх спеціальною літературою, яка давала їм змогу здійснювати «віртуальні мандрівки» світом. Л.Посохова вважає, що студенти доповнювали здобуті під час навчання знання спостереженнями з реальних подорожей.

Відвідували вони не лише інші навчальні заклади Російської імперії, а й західні університети. Робиться висновок, що процес «відкриття світу» через вивчення географії та реальні мандрівки мали вплив не тільки на формування географічної свідомості, але й на розвиток регіональної ідентичності.

Своєрідним вступом до дослідження львівського історика Ігоря Скочиляса («Шляхта і братства мирян у сакральному просторі *Slavia Orthodoxa / Slavia Unita*: Межі влади, право й практика вибору владик на елекційних соборах Руської церкви XVI – початку XVIII ст.», с.142–168) слугує опис ключових засад існування Київської митрополії – територіальний образ та внутрішній устрій, в якому вдалося створити добре впорядковану організацію. Удаючись до короткого аналізу генези, автор знайомить читача з межами юрисдикції елекційних соборів, а також із ключовими засадами канонічного та світського законодавства, якими регламентувалася їх діяльність. Можливість вибору ієрархії, на думку І.Скочиляса, відображала всю потужність впливу мирян на церковні структури. Дослідник детальніше зупиняється на розгляді ролі руської шляхти під час виборчих соборів Луцько-Острозької єпархії, де особливо вирізнялася її роль як провідної верстви. У цьому контексті характеризується перебіг елекції Атанасія Шумлянського в 1686 р., а також засади діяльності Дубенського собору 1695 р. На особливу увагу заслугоує аналіз останнього у ранньомодерній історії Луцько-Острозької єпархії колегіального обрання руського владика за участю шляхти, церковних братств, ченців і кліру в 1710 р. Автор доходить висновку, що подальше нівелювання інституту елекційних соборів відображало як тенденції внутрішньо церковного життя, так і ширші процеси у середовищі «руської нації».

Збірник, безумовно, став вагомою віхою у справі провадження та обміну результатами українсько-польських наукових досліджень. Різносторонні студії проливають світло на конкретні реалії життя ранньомодерної людини на теренах Центрально-Східної Європи. Попри традиційні для подібних видань тематичні рамки, обумовлені форматом конференції, сюжетна варіативність статей до певної міри відображає ті напрями досліджень ранньомодерного періоду, які останнім часом привертають увагу польських та українських істориків. Поряд зі звичними вже віддавна парламентською, козацькою й зовнішньополітичною проблематиками, сюжети студій виразно демонструють зростаючий інтерес авторів до соціальної тематики, зокрема з погляду історичної антропології та історії ментальності. Водночас незмінною залишається установка на глибоку джерельну обґрунтованість праць та необхідність залучення й опрацювання нових джерел. Тематика статей першого тому збірника дозволила не лише залучити до наукового обігу нові джерела, але й слугуватиме своєрідним простором для провадження цікавих наукових дискусій. Налагодження тісної співпраці українських і польських дослідників розширює горизонт відкриттів для якомога об'єктивнішого підходу до студій над людиною ранньомодерного часу. Видання знайде свого читача, оскільки вносить багато свіжих ідей та має всі шанси стати цінним підґрунтям для творення майбутніх наукових дискурсів.

М.Є.Гарасимчук (Львів)